

A Karlócai béke (1699), és hatása a járványvédelemre a Habsburg birodalmi határok mentén

The Peace Treaty of Carlowitz (1699) and its impact on epidemics along the Habsburg-Ottoman continental borders

Balázs Péter dr.prof.

Semmelweis Egyetem, Általános Orvostudományi Kar, Népegészségtani Intézet

balazs.peter@med.semmelweis-univ.hu

Initially submitted March 13, 2020; accepted for publication Apr.28, 2020

Abstract

The siege of Vienna (1683) started the since ever greatest military campaign of the Ottomans against the Habsburg Empire which ended after a series of defeats in the Carlowitz peace treaty 1699. During its long history, the Ottoman Empire was forced the first time to empty former occupied great territories and concede free overland and oversea trade through the Balkans and in the Eastern Mediterranean respectively. Prior to the peace treaty there were no exactly set political borders between the two Empires either in Hungary or on the Balkans. Thus local military conflicts and displaced population were spreading new waves of plague epidemics which caused serious devastations of human and material resources. Under maritime conditions the fleet, the coast guard and seaport quarantines curbed successfully the plague epidemics. Nevertheless, to apply this logistic system to the continental circumstances needed clear borderlines like seacoasts and border-stations like seaports which could have shut down hermetically during the epidemic seasons. This precondition was met the first time at the negotiating table of Carlowitz by drawing exact borderlines on the maps and punishing heavily the illegal border crossings. This practice initiated by the Carlowitz peace treaty did not concern epidemiological measures, yet it opened the way to free the Habsburg provinces from plague on the Eastern and Southern Balkans. In the end, by overcoming the plague it was a pledge of unprecedented socioeconomic development in the second half of the 18th century.

Kulcsszavak: Karlócai béke, pestis járványok, pontos határvonalak.

Keywords: peace treaty of Carlowitz, plague epidemics, sharp-line political borders

Történelmi előzmények

A hanyatló Ottomán Birodalom utolsó nagy hadivállalkozása volt az a támadó hadjárat, amelyet IV. Mehmed (1648-1687) uralkodása alatt Kara Musztafa nagyvezír (1676-1683) indított a dunai Habsburg Birodalom központja, Bécs elfoglalására. A jelentős létszámmal (120-130 ezer) felvonuló török sereg indulását a korabeli hadviselési gyakorlat szerint úgy időzítették, hogy a nyári időszak közepén érkezzenek a város alá, így az ostromgyűrű 1683 júliusában zárult a város körül. Időközben Bajorországban gyülekezett a lengyel király III. (Sobieski) János (1674-1696) serege Lotaringiai Károly herceg (1643-1690) hadaival együtt. Felvonulásuk első nagyobb sikereként július 29-én Pozsonynál szétverték a törökök támogatására érkező Thököly Imre, Felső-Magyarország fejedelmének (1682-1685) haderőjét. Ezután siettek a reménytelen helyzetben kimerült védők segítségére, és az ellenségre 1683. szeptember 12-én mértek

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

prof.dr. Balázs Péter

megsemmisítő csapást a kahlenbergi ütközetben. Kara Musztafa nagyvezír a kudarc kapcsán nem a harcmezőn esett el, hanem Belgrádban halt meg 1683. december 25-én, amikor is a szultán által küldött selyemzsinórral kivégezték.

Bécs felszabadítását sikeres hadjáratok sorozata követte 1697-ig, amelyek közül magyar szempontból 1686-ban Buda felszabadítása volt a legjelentősebb, ugyanis ez nyitotta meg az utat a csaknem 150 éves török uralom felszámolásához. A következő évben a Pozsonyba összehívott rendi országgyűlés a Habsburgok javára lemondott szabad királyválasztói jogáról. Így az 1687. évi II. törvénycikk (tc.) értelmében „a mostani császári és királyi szent felség fenséges finemű örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják”.¹ A „mostani felség” az 1640-ben született, 47 éves I. Lipót (1657-1705) volt, azonban a fenti tc. 1.§-a értelmében „a veszélyes uralkodási szünetek megelőzése okából is” a karok és rendek József ausztriai főherceget, I. Lipót elsőszülött fiát immár örökös királyi jogcímen megkoronázták. Tehát az országnak két törvényes uralkodója volt, de József a hatalmát I. Lipót haláláig nem gyakorolhatta. Jóllehet, a koronázás önmagában is túlbiztosítás volt, a törvényhozás még ennél is előbbre tekintett, és az örökösödési rendbe a spanyol Habsburgokat is bevonta. Ezért a III. tc. szerint „Ő császári s királyi felsége fiágának megszakadása után következni fognak a fennírt uralkodásban a mostani felséges spanyol király fiörökösei, ugyancsak az első szülöttek; csak ezeknek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s előjoga a királyválasztásban.” Ez a lehetséges trónutódlás rövidesen értelmét veszítette, ugyanis II. Károly (1660-1700) halálával megszakadt a Habsburgok spanyol ága. Ez azonban már egy újabb történelmi fejezet nyitányát jelentette, ugyanis elindította a spanyol örökösödési háborút (1701-1714), amely Európa valamennyi nagyhatalmát hadrendbe állította.

Úton a tárgyalások felé, és a karlócai békekötés

A váltakozó hadisikerekkel zajló 1683-1697 közötti törökellenes hadjáratokban II. Musztafa (1695-1703) trónra lépése újabb fordulatot jelentett. Egyébként a XVI. század utolsó két évtizede igen mozgalmas időszak volt az Ottomán trónutódlások történetében, ugyanis a háborút kezdeményező IV. Mehmet-et II. Szulejmán (1687-1691), majd II. Ahmed (1691-1695) követte. Az addig folyamatosan hátráló Ottomán Birodalom rövid előkészületek után II. Musztafa uralma alatt 1697 júniusában a Bécs ellen 1683-ban felvonuló hatalmas sereghez mérhető hadigépezettel indult a feladott magyar területek visszafoglalására. Ekkor I. Lipót német-római császár és magyar király júliusban Savoyai Jenőt (1663-1736) nevezte ki az összevont haderő főparancsnokává. Jenő herceg, mellőzve a hadtörténeti részleteket, a zentai csatában 1697. szeptember 11-én megsemmisítő vereséget mért a török seregére, amelynek eredményeként az Ottomán Birodalom véglegesen feladta a magyarországi területek visszaszerzésének tervét. Látványos visszavonulásként fogadták el a Portánál akkreditált angol nagykövet, Lord William Paget (1637-1713) közvetítési ajánlatát a béketárgyalások megkezdésére. Eseménytörténeti szempontból az előzményekről, a folyamatról és a békekötés körülményeiről részletes és szemléletes leírás áll rendelkezésünkre.² Angol közvetítésre azért volt szükség, mert a közvetlen diplomáciai kapcsolatok ebben az időben szüneteltek Bécs és Isztambul között. Paget személyét mindkét fél bizalommal fogadta, ugyanis Bécsben akkreditált nagykövet volt 1689-1692 között, majd innen váltott át 1693-tól a Portánál 1702-ig teljesített szolgálata.

¹ Corpus Juris Hungarici (CD-ROM változat). KJK-Kerszöv, Budapest, 2000. január 1. (a továbbiakban a történelmi jogszabályok külön forrás megjelölése nélkül ebből a műből származnak).

² Tóth, I. Gy.: A karlócai béke, 1699. Rubiconline, 2019; 11. http://rubicon.hu/magyar/oldalak/karlocai_beke_1699
<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Lord Paget mellett az előkészítő tárgyalásokon Jacobus Colyer (1657-1725) a törökül kitűnően beszélő holland diplomata is részt vett, aki az Egyesült Belga Tartományok Rendi Gyűlésének megbízásából. Mellőzve a részleteket, ekkor a mai Belgium és Hollandia területének déli része Habsburg-Németalföld volt, és maradt is 1794-ig. Az északi részt viszont, mint tartományok szövetségét, a vesztfáliai béke (1648) Németalföld néven köztársaságként ismerte el. Helytartója 1672-től Orániai Vilmos (1650-1702) volt, akit III. Vilmos néven 1689-ben angol királlyá koronáztak és 1702-ben bekövetkezett haláláig uralkodott. Következésképpen a karlócai béketárgyalások idején Anglia és Németalföld, Európa két vezető tengeri hatalma, perszonalunióban volt egymással. Colyer 1688-tól országának nagykövete volt a Portánál, egészen 1725-ben bekövetkezett haláláig. Így a pozsareváci békekötésben (1718) is jelentős közvetítő szerepet játszott.

A szultáni udvar 1687/88 fordulóján a telet Drinápolyban töltötte (törökül Edirne a Balkánon, közel a bolgár és görög határhoz). Itt hozott áttörést a két nyugat-európai diplomata meggyőző munkája, és 1688 januárjában a szultáni tanács úgy döntött, hogy megkezdje a béketárgyalásokat az 1683 óta tartó háborúskodás lezárására. Ez kétségtelenül nehéz döntés volt, ugyanis először történt, hogy az Ottomán Birodalom vesztes helyzetben ült a tárgyaló asztalhoz. Ráadásul a győztesek oldalán a Habsburg Birodalom mellett ott sorakoztak a Szent Liga szövetséges hatalmai, nevezetesen a Velencei Köztársaság, a Lengyel-litván királyság, és a cári Oroszország is. Ennek megfelelően a Karlócán több, kétoldalú szerződésből álló békerendszer jött létre, de a jelen tanulmány ennek csak a Habsburg vonatkozásaival foglalkozik. Kétségtelen, hogy 1699. január 26-án a Habsburgok által megszerzett összes terület a Mohács (1526) előtti Magyar Királysághoz tartozott, de ekkor még török kézen maradt csaknem lakatlan és teljesen elpusztított Temesség, amely csak a pozsareváci békekötés (1718) után került vissza az anyaországhoz. Ennek ellenére ez utóbbi időpontban sem állt helyre a középkori Királyság területi egysége, ugyanis Erdély különálló fejedelemség maradt egészen az 1867-es osztrák-magyar Kiegyezésig.

Habsburg politikai-diplomáciai hibának tekinthető, hogy a Magyar Királyság elsőrendű érdekeltsége ellenére magyar tagja nem volt a tárgyaló küldöttségnek. A magyar képviselő hiányának okai a hazai irodalomban a „szégyenteljes” állandó jelzővel ellátott vasvári békéig (1664. augusztus 10.) vezethetők vissza. Ez a békekötés az 1663-64. évi törökellenes hadjáratok lezárását jelentette. A tárgyalások titokban, a magyarok bevonása nélkül folytak, annak ellenére, hogy két évvel korábban az 1662. évi országgyűlés IV. törvénycikke „Ő szent Felségét” felkérte, hogy „a törökökkel megállapítandó vagy kötendő békére - és az ottomán udvarnál a császári mellett, magyar követnek tartására és az ország összes, különösen pedig közügyeinek magyar tanácsban tárgyalására nézve” a vonatkozó törvényeket „kegyelmesen megtartani méltóztassék” [1]. Ugyanezt a kérést az 1681. évi IV. törvénycikk is megismételte, amennyiben azt rendelete el, hogy a magyar ügyekre nézve a törökökkel való minden tárgyalásban, így a béketárgyalásokban is a császári biztossal azonos rangban és intézkedési jogkörrel „született magyar biztos” legyen jelen [1]. Vasvárhoz hasonlóan ez sem teljesült a karlócai béketárgyalások kapcsán, de a történelmi igazság kedvéért megjegyezhető, hogy I. Lipót bizalmatlansága nem volt alaptalan az önrendelkezésre törekvő magyarokkal szemben. Az ostromlott Bécs kritikusan szorongatott helyzetében Thököly Imre 1683-ban, mint Felső-Magyarország fejedelme (1682-1685) saját hadseregével vonult fel a törökök támogatására. A Szent Liga egyesített hadai első lépésként ezt a sereget verték szét Pozsonynál július 29-én. Buda visszafoglalása 1686-ban a Szent Liga oldalán jelentős magyar katonai részvétellel történt. Egy évvel később a Habsburgoknak örökletes magyar királyságot biztosító országgyűlés látványosan tartózkodott a külpolitikai kérdésektől. Ezzel szemben a VIII. tc.-ben úgy határozott, hogy „a magyar udvari kancelláriánál haladéktalanul s végre

valahára már tette is, e nemzetből való, legalább két, arra alkalmas és folytonosan ott lakó tanácsost alkalmazzanak, a kiket fenntisztelt Ő felsége saját költségén tartson” [1].

A karlócai béketárgyalásokon a Habsburg Birodalmat Wolfgang von Öttingen-Wallerstein gróf (1626-1708) képviselte, akit I. Lipót 1683-ban nevezte ki a császári udvari tanács elnökévé. Címeit a szerződés preambuluma így sorolja fel: „a Szent Római Birodalom grófja, császári szent felségének kamarása, belső tanácsosa és a birodalmi udvari tanács elnöke”. Öttingen-Wallerstein a szerződés megkötése után 15 hónapon keresztül volt nagykövet a Török Portánál. A küldöttség másik vezetője Leopold Schlick zu Bassano und Weisskirchen (1663-1723) sikeres katonaként, a mai ranglétra szerint vezérőrnagyként képviselte I. Lipót császárt. Címei a preambulumban szerint: „a Szent Római Birodalom grófja, ugyancsak császári szent felségének kamarása, főstrázsamester, és a könnyűlovasság ezredese”. Magyar szempontból megjegyzendő, hogy Schlick 1703-tól altábornagyi rangban, a császári seregek főparancsnokaként harcolt a Rákóczi-szabadságharc ellen.

Magyarország neve a békeszerződés teljes szövegében csak I. Lipót uralkodói címeinek felsorolásában, mint *rex Hungariae* fordul elő. Ennek ellenére a Karlócai béke legnagyobb nyertese a Magyar Királyság volt. Szerencsés volt az időpont is, ugyanis két évvel később tört ki a spanyol örökösödési háború, amely a Habsburg haderő döntő többségét Nyugat-Európában kötötte le. Feltéve, hogy az Ottomán Birodalom nem tartja magát az 1699-ben megkötött békéhez, Magyarország ismételen európai nagyhatalmi hadszíntérré változott volna. Ennek elmaradásával a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) Habsburg beavatkozással zajló helyi háború maradt. Így is oldódott meg 1711. április 30-án, amikor két magyar főúr, a kuruc Károlyi Sándor (1669-1743) és a labanc Pálffy János (1664-1751) megkötötte a szatmári békét. Végül is Károlyi Sándor császári-királyi tábornagyként, Pálffy János pedig a Magyar Királyság nádoraként fejezte be az életét.

A békeszerződés jelentősége a határok pontos kijelölésében

A háborúkkal illetve azokkal együtt a középkori és korai újkorai Európában a legsúlyosabb csapásokat a pestis járványok jelentették. Tengeri hadászatban és kereskedésben a hadiflotta, a parti őrség és a kikötői vesztegzárak már az 1600-as évek végére gátat vetettek a pestis terjedésének. A megoldás tehát adott volt, azonban egy ilyen logisztikának a szárazföldi telepítése tengerparti pontossággal kijelölt, és zárlat idején átjárhatatlanná tehető választóvonalakat igényelt volna. Ilyen vonalak a Karlócai béke előtt nem léteztek a két birodalom között, így a helyi csatározások katonai vonulásai és lakossági vándorlások a Balkán felől folyamatosá tették a súlyos emberáldozattal és gazdasági katasztrófákkal járó pestis-járványok betörését. Első alkalommal a Karlócai béke tárgyalóasztalánál jelölték ki a felek a határokat, minden egyes szakaszon aprólékos pontossággal. Erre különösen abban az esetben volt szükség, ha a határvonalat mindenféle természeti képződmény hiányában, a Szerémség alábbiakban részletezett területén, szó szerint vonalzóval húzták meg. Jóllehet a határok a Pozsareváci békeszerződésben (1718) jelentős mértékben, majd a Belgrádi békeszerződésben (1739) újra módosultak, a karlócai elvet követő pontosan kijelölt és kölcsönös szigorral betartott választóvonalak a többi között a Habsburg Birodalom déli és keleti végeinek hatékony védelmét is lehetővé tették a pestis járványokkal szemben. Végül soron ez volt a záloga a halálozás nagyarányú csökkenésének és a gazdaság felvirágzásának a XVIII. század utolsó harmadában.

A legapróbb részletek pontos tisztázása világos és egyértelmű, közvetlen szóbeli kommunikációt igényelt. Erre a célra a karlócai tárgyaló felek az olasz nyelvet használták. A Habsburg küldöttség vezetője, Wolfgang von Öttingen-Wallerstein nyelvtudása szerényebb volt, Leopold Schlick zu Bassano und

Weisskirchen viszont kitűnően beszélt olaszul. Török partnere a Porta szolgálatában álló Alexander Maurocardato (1636-1709) görög származású, európai műveltségű diplomata volt, aki Bologna-ban filozófiából és orvoslásból szerezte doktori diplomáját. Isztambulban 1673-tól tolmácsként dolgozott, majd belső és titkos tanácsosi rangra emelték. Valójában a küldöttség tényleges vezetőjeként képviselte a szultánt a béketárgyaláson. Hivatalosan a főtárgyaló az európai nyelvismerettel nem rendelkező Rami Mehmet pasa (1645-1706) volt, akit a szultán 1696-ban nevezett ki *reis ül-küttab*-nak, ami az európai gyakorlat szerint külügyminiszteri rangot jelentett. A tárgyalások után 1703-ban nagyvezírré nevezték ki, azonban még ebben az évben egy katonai felkelésben való részvétele miatt kegyvesztett lett és először Ciprusra majd Egyiptomba küldték helytartónak, végül Rodosz szigetére száműzték és ott halt meg 1706-ban. Valójában a megbeszélések Schlick és Maurocordato között folytak, így a két első számú tárgyaló fél, Öttingen-Wallerstein és Rami Mehmet pasa érdemben meg sem szólaltak az egyezkedések során.³

A Habsburg-Ottomán békeszerződés két eredeti hiteles példánya a 20. cikkely szerint török és latin nyelven készült, azonban Bécsben a szerződés évében már a nyomtatásban sokszorosított német fordítást is nyilvánosságra hozták. Bármilyen meglepőnek tűnik, magyar fordítás a szövegből először 1899-ben jelent meg⁴, azonban a szerző csak egy erőteljesen rövidített, a szöveghűséget nagyvonalúan mellőző tartalmi kivonatot állított össze, másfél oldalnyi terjedelemben. Ugyancsak rövid kivonat található egy újabb munkában⁵, viszont egy 1968-ban kiadott könyv⁶ és egy évfordulós emlékkönyv⁷ is tartalmazza a teljes magyar fordítást, a latin példány alapján. Ez a két utóbbi szövegváltozat számos tekintetben hagy kívánnivalókat maga után, viszont a Magyar Országos Levéltár Magyar Királyi Helytartótanácsai iratai között rendelkezésre áll a békeszerződés hiteles latin nyelvű másolata⁸. A karlócai békével kapcsolatban, különös tekintettel a határkijelölésekre, 2009-ben egy PhD értekezés is készült, de a szerződés teljes szövegét ez sem tartalmazta⁹. Jelen tanulmány idézetei a szerző által a latin nyelvű eredeti példányból készített fordításból származnak. Ezt a fordítást teljes terjedelmében egy 2019-ben megjelent monográfia függeléke tartalmazza.¹⁰

A béketárgyalások ünnepélyes megnyitását 1698. november 13-ra tűzték ki, miután előzetesen tisztázták, hogy a császári küldöttség le sem ül a tárgyaló asztalhoz, ha a szultánnak Erdély tekintetében bármilyen területi vagy adóztatási igénye volna. November 13-án az ünnepélyes megnyitás után azonnal a két birodalom közötti határok megtárgyalása következett, és még három napon át folytatódott, november 16-ig. Szárazföldi határokról tárgyaltak, ugyanis a Habsburg-Ottomán béke jellegzetes kontinentális

³ Popovic, M. R.: Der Friede von Karlowitz (1699). Paderborn/Deutschland, Europäischer Geschichtsverlag, 2015. 53. o. (Nachdruck des Originals 1893).

⁴ Acsády, Ignác: A karloviczi béke története, 1699. Budapest, 1899. Értekezések a Történelmi Tudományok köréből. 18. Bd. Budapest 1900, 274-352. o.

⁵ Unger, Mátyás (szerk.): Történelmi olvasókönyv III. Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához. Budapest, Tankönyvkiadó, 1974. 301-303.

⁶ Sinkovics István (szerk): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. II. köt. 690-700. o.

⁷ Szita László – Gerhard Seewann (szerk): A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698-1699. Pécs, Gálós kiadó, 1999, 213-224.

⁸ Instrumentum Pacis Caesareo-Ottomanicum 1699. január 26. Latin nyelvű hiteles másolat. Magyar Országos Levéltár (MOL) E-142, Acta publica (1527-1873), Fasciculus 45, No. 8.

⁹ F. Molnár, Mónika: Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701). ELTE, BTK, 2009. Doktori értekezés. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fmolnar/phdmolnar.pdf>

¹⁰ Balázs P.: A tengerészeti egészségügy kezdetei a Magyar Királyságban – Szabályzatok a XVIII. században. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest. 2019. 448-460.

egyezmény volt, amely a tengereket a 20. cikkelyben csak, mint „szárazföldi és tengeri fekvésű területek”-et említette. Tengerpartok és szigetek esetében a határokat a természeti adottságok egyértelműen kijelölték. Másfelől, szárazföldön is lehetett természeti képződményekhez igazodni. Ezek a szerződés 2. cikkelyében a nehezen járható magas hegyláncok (keleti és déli Kárpátok) voltak, amelyeken át különösen télen kockázat nélkül csak a hágókon lehetett közlekedni. Hagyományosan a folyók (2. cikkely), mint például a Maros, a Tisza a Duna, és a Száva is ilyen természeti választóvonalat képeztek. Folyók kapcsán a hajózás, a halászat és a lábas jószág itatása, sőt a vízimalmok miatt arra is gondot fordítottak, hogy a két birodalom szemszögéből az innső vagy a túlsó part szegélye képezi-e a választó vonalat. A Temesség esetében a folyók teljes vízfelülete török kézen maradt, a szigetek kivételével. Olyan részletekre is kitértek, mint például az úszó vízimalmok üzemeltetése. A 2. cikkely szerint ezeket „mindkét tartomány kormányzóinak megkeresése után, majd egyetértésükkel olyan helyeken lehet elhelyezni, ahol semmiképpen sem gátolják a császári tartományok vízi közlekedését. Végezetül pedig, hogy Maros vizének elterelése a császári hajók útvonalán semmilyen hátrányos helyzetet ne idézzen elő, semmiképpen nem engedélyezhető, hogy a malmok végett vagy más okokból a Maros vizét bárki is elterelje vagy elvezesse”.

A Száva esetében az 5. cikkely szerint a „Bossut patak torkolatától ugyancsak a Szávába ömlő Una folyó torkolatáig” a folyó Ottomán illetve Habsburg oldali partja volt a határvonal, a vízfelület illetve a szigetek közös birtoklásával. Következésképpen „a folyót kétirányú hajózásra és más célokra is mindkét oldal alattvalói egyaránt használhatják, de ennek kapcsán lelkiismeretesen járjanak el a kétirányú békés és zavartalan kereskedelem érdekében”. Volt azonban a határkijelölésnek egy olyan szakasza a fentiekben említett Szerémségben, ahol semmilyen természeti képződményhez nem lehetett igazodni. Erről a következőt rögzítették a szerződés 4. cikkelyében. „A Tisza utolsó, Títel alatti innső partjától, ugyanott attól a szárazföldi szeglettől, amelyet a Tiszának a Dunába ömlése alkot, egyenes vonalat kell húzni a Tisztán inneni területen a Duna partjáig, és ezt az egyenes vonalat kell tovább vezetni Moravicáig, amely a Bossut patak innső partján fekszik, majd ettől egészen addig a pontig, ahol nevezett Bossut patak főága a Szávába ömlik”. Mivel az „egyenes vonalat” szó szerint értelmezték, a szerződés szerint „a két birodalom elválasztása a fenti vonal mentén árkokkal, kövekkel, földbe vert tilalomfákkal vagy más módon rögzítve és megkülönböztetve történjék”. Hasonló szakaszt kellett kijelölni az Ottomán Bosznia és Horvátország határán. Itt a felek egyenes vonal húzása helyett abban állapodtak meg, hogy „a Horvátországhoz tartozó egyes körzetek illetve területek határait, egyenként meghatározandó választóvonalak mentén és a későbbi zavarokat elkerülendő, árkokkal, határkövekkel, földbe vert tilalomfákkal vagy valamely más egyértelmű jelzésekkel kell láthatóvá tenni és kijelölni a határ befejező szakaszáig, az egyik illetve másik birodalom uralma alá tartozó helységek szétválasztásával”.

Jóllehet a XIX-XX. században szokásossá vált „szent és sérthetetlen” jelzőt a szerződés még nem használja, a határok önkényes megváltoztatását a legszigorúbban bünteti az 5. cikkely ötödik bekezdésében. „Amennyiben a fent említett határjeleket bármely fél, helyzetével visszaélve megváltoztatná, kicserélné, kiemelné, elmozdítaná, vagy valamely más módon erőszakosan megsértené, feltétlenül vizsgálatot kell elrendelni, és mindenkinek példaként állítva, az elkövetőket súlyosan megbüntetni”. A határok kijelöléséről, a 4. cikkelyre is visszautalva, a hatodik bekezdés ad gyakorlati eligazítást. „Nevezett határterületen a határvonal kijelölésére és meghatározására, amilyen gyorsan csak lehetséges, királyi rendelettel biztosokat kell kiküldeni, hogy mindkét birodalom alattvalóinak nyugalma és biztonsága érdekében, serény lelkülettel, vitákat és bármely részrehajlást mellőzve, az adott területeket a legpontosabban válasszák el, és jól láthatóan jelöljék ki”.

A határkijelöléssel kapcsolatos teendők elvégzését a 18. cikkely a szerződés hatályba lépésének feltételévé nyilvánította. Első szakasza szerint „jelen béke, az előterjesztett feltételek szerint egyeztetve, teljes körű és minden tekintetben érvényes kötelezettségekkel és szabályosan betartandó megkötésekkel felszerelve akkor lép hatályba, midőn a határterületekről az iménti módon kétoldalúan tett ígéreteket a felek elfogadják, továbbá a határvonalak kijelölése, a kivonások és lerombolások teljes egészében hatályosultak és befejeződtek”. Fentiekben a „kivonások és lerombolások” arra utaltak, hogy az új határokon túl a másik félnek ítélt területről a katonaságot ki kell vonni, és annak erődítményeit hadi használatra alkalmatlanná kell tenni. Technikai kérdéseket illetően a 18. cikkely további része úgy intézkedett, hogy „a határvonalak és határterületek rögzítésére és megkülönböztetésére, mindkét részről biztosokat kell kiküldeni”. Ezek a biztosok „két hónapon belül, vagy ahol ez lehetséges, rövidebb idő alatt” kijelölik a határvonalakat, és jól láthatóan, határjeleket telepítenek. Jóllehet, a biztosok kinevezése 1699 áprilisában megtörtént, császári részről Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730) személyében, a feladat elvégzése nem két hónapot, hanem két évet vett igénybe. Erről az időszakról részletes leírás áll rendelkezésünkre (F. Molnár Mónika).

Marsigli, a Bologna-ban született itáliai arisztokrata, császári kinevezéssel, de csupán segédtanácsnoki minőségben, már a béketárgyalások során is tagja volt a Habsburg küldöttségnek. Rendszeres egyetemi tanulmányokat nem folytatott, tudását könyvek olvasásából és Padovában illetve Bologna-ban egyetemi előadások hallgatásából gyűjtötte össze. Az Ottomán Birodalomról szerzett első ismereteit 21 éves korában szerezte, amikor 1679-ben a Velencei Köztársaság tárgyalóküldöttséghez csatlakozva 11 hónapot töltött Isztambulban. Katonai pályája a Magyarországon harcoló Habsburg hadseregben kezdődött, és különböző helyszíneken vett részt a karlócai békéig vezető hadjáratokban. Tizedesi rangtól kezdve gyorsan emelkedett a katonai pályán, és már ezredesi rangban, mint a terepet jól ismerő hadmérnök csatlakozott a császári küldöttséghez.

Határmegállapítás szempontjából merőben újszerű feladat volt a szerémségi térképen vonalzóval meghúzott szakasz terepen való kijelölése. Az egyenes nyomvonal lefektetését Marsigli végezte, és az általa megjelölt helyeken a kirendelt helybéli lakosság árkokat ásott, kőhalmokat emelt és póznákat vert a földbe. Az egyes határjelek közötti távolság nem lehetett több 300 lépésnél, és mindkét fél kötelezettséget vállalt arra, hogy az időjárás viszontagságai miatt károsodott jeleket ellenőrizik és a szükséges javításokat is elvégzik. Itt kell megemlíteni, hogy a 300 lépés nem egy teljesen önkényesen meghatározott távolság volt, ugyanis az 1600 és 1700-as évek fordulóján az európai hadseregek elöltöltő kovás puskáinak lőtávolsága mintegy 200-300 lépésnek felelt meg.¹¹

A határvonal mindkét oldalához, 2 órányi járőföld mélységben, határsávot is létesítettek. Ennek kapcsán Marsigli javasolta először, hogy az Ottomán Birodalom balkáni részén állandósult pestisjárványok miatt az újonnan kijelölt határokon szigorúan korlátozzák az átkelő helyek számát. Második lépcsőben szerinte a katonai határellenőrzés vonala mögött a hatóságok járványügyi védvonalat telepíthettek volna, ennek átjáró helyein járványkórházakkal és karantén állomásokkal. Miután Marsigli nem rendelkezett egészségügyi, még kevésbé járványügyi szakismerettel, nem tudhatta, hogy először a határokon belüli mélységi endémiás góccokat kell felszámolni. Sajnos ez időben az ország területét egészen a nyugati határig újra és újra fellángoló pestis járványok pusztították, amelyek még Bécsre is állandó fenyegetést jelentettek.

A pestis XVIII. századi visszaszorításának előzményei

¹¹ Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. köt. 404-405. o.

Az újonnan létesített és szigorúan ellenőrzött határok epidemiológiai előnyeinek kihasználásához a Habsburg Birodalomnak az 1600-as évek első felétől hosszú utat kellett megtennie. A keleti örökös tartományokat és a Magyar Királyságot akadálytalanul pusztító pestis elleni rendeletek valójában utánkövető és kármentő természetűek voltak. Bécs 1683-as ostromáig a járványok Alsó-Ausztriát is közvetlenül fenyegették. Egy 1680-as forrásanyag szerint mindenkit, aki fertőzött ágyneműk vagy ruházat adásvételében részt vett, azonnal halálra kellett ítélni, férfiakat akasztással, nőket lefejezéssel. Továbbá az alsó-ausztriai tartományi kormányzat minden tisztviselője parancsot kapott arra, hogy Bécs körül egy 9 mérföldes (kb. 70 km) gyűrűn belül minden fertőzéses esetet azonnal jelentsen a császári udvarnak. Amikor ez megtörtént, Bécsből orvosok, borbély-sebészek, fürdősök és betegápolók érkeztek a helyszínre, hogy segítsenek a góc lokalizálásában¹². Buda visszafoglalása után egyébként a török megszállás alatt maradt magyar területeken súlyos pestis járvány tört ki.¹³

Az 1680-as évek eseti járványügyi megbízásaiból a század végére alakult ki egy olyan igazgatási rendszer, amelynek keretében az alsó-ausztriai tartomány néhány tanácsosa tartós császári megbízást kapott arra, hogy a védelmet szervezzék és vezényeljék. Ezekre a tanácsosokra épült az állandó tartományi közegészségügyi bizottság, amelynek megalakulásáról pontos adatok nem maradtak fenn a levéltári anyagokban.¹⁴ Rendelkezésünkre áll azonban egy 1691. október 28-án kiadott császári-királyi pestis rendelet, amelyet már ennek a bizottságnak a tanácsosai jegyeztek¹⁵. Üléseiken a rendek képviselői mellett a bécsi egyetem orvosi karának dékánja és orvosai is részt vettek. Mivel Magyarország törökök által birtokolt területein endémiás volt a pestis, egy 1690-ben kiadott (majd 1691-ben megismételt) császári-királyi rendelet az alsó-ausztriai tartományi kormányzatot felhatalmazta a legszigorúbb határőrizetre. A „Buda alatti területekről érkezők” közhiteles passzust voltak kötelesek felmutatni arról, hogy pestis-mentes helyről indultak útnak, és az elrendelt 4-hetes vesztegzári időt is kitöltötték.¹⁶ Egy újabb pestis-rendelet 1692. február 3-án arról számolt be, hogy a Pesten és Budán dúló járvány miatt az alsó-ausztriai tartományi kormányzat megbeszélést folytatott záróvonalak kijelöléséről a magyar királyi udvari kancelláriával. Ettől kezdve a bizottság a törököktől visszafoglalt magyar területeken már a városi és vármegyei közigazgatással közösen szervezte a védekezést. Első lépésként Nyugat-Magyarországon előretolt ellenőrző pontokat létesítettek a személy és áruforgalom ellenőrzésére.¹⁷ Megjegyzendő azonban, hogy a pestisen kívül más járványok is akadálytalanul terjedtek. Így például Pozsonyban (nyilvánvalóan a hadseregek vonulásának következtében) kiütéses tífusz pusztított 1683-ban.¹⁸ Másfelől 1685-ben a Buda ostromára felvonuló

¹² Linzbauer X. F.: *Emptio et venditio lectisterniorum et vestimentorum infectorum inhibita. Pestis in pagis circum Viennam perdurans* (Tilos a fertőzött ágyneműk és ruhák adásvétele. Állandósult pestis járvány a Bécs körüli falvakban) In: *Codex Saniterio-medicinalis Hungariae*. – Buda, 1852–61, I. kötet, 331. o. (továbbiakban Linzbauer X. F. a kötet és oldalszám feltüntetésével). A latin-német vegyes nyelvű anyagokból a fordításokat a szerző készítette.

¹³ Linzbauer X. F.: *Buda a turcis reoccupata, hi peste vexantur* (Budát visszafoglaltuk a törököktől, akik pestistől szenvednek) I. köt. 334.

¹⁴ Lesky, E. – *Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. = *Archiv für österreichische Geschichte* 1959; 122 (1). 44–57. o.

¹⁵ Linzbauer X. F.: *Precautiones obtutu pestis* (Pestis elleni védőintézkedésekről) I. köt. 337–338. o.

¹⁶ Linzbauer X. F.: *Infectionis-patent wegen deren so aus Hungarn in Oesterreich reisen* (Járványrendelet azok miatt, akik Magyarországról Ausztriába utaznak). I. köt. 335–336. o.

¹⁷ Linzbauer X. F.: *Praeclusiones limitum Hungariae ob Pestem Budae et Pestini et in vicinia grassantem*. (Magyarországi záróvonalak a Budán és Pesten, illetve ezek szomszédságában pusztító pestis-járvány miatt) I. köt. 371–378.

¹⁸ Linzbauer X. F.: *Monumentum literarium febris petechialis Posoni vigentis* (Irodalmi hivatkozások a Pozsonyban uralkodó kiütéses lázról) I. köt. 333. o.

seregben tömeges vérhas járvány állandósult.¹⁹ Ezért érthető, hogy 1695-ben az alsó-ausztriai tartományi kormányzat szigorú jelentési kötelezettséget rendelt el bármilyen tömeges megbetegedés esetére.²⁰ Ezek ellenére visszatérő járványok pusztítottak 1697-98-99-ben. Leírásuk alapján pestisként valószínűsíthetők nemcsak a Magyar Királyságban, hanem a Bécsből külön kormányzott Erdélyben is.²¹ Átmeneti szünet után az ország déli részén, Szeged környékén bizonyosan pestis járvány tört ki²², de megjegyezhető, hogy Lengyelországban a járvány szinte folyamatosan dühöngött a XVIII. század első évtizedében. Tekintettel a Rákóczi szabadságharc hadmozdulataira, és a szervezett magyar járványügyi igazgatás teljes hiányára, I. József császár (1705-1711) magyar területen is az alsó-ausztriai tartományi igazgatást bízta meg a járványügyi záróvonalak biztosításával. Császári-királyi rendelettel 1709-ben a védekezés vonalát kelet felé a Duna jobb partján a Répce-Rábca vonaláig, a bal parton pedig a Vág folyóig tolta előre.²³ József halála után III. Károly 1712-ben újabb pestis rendeletet bocsátott ki, amelynek értelmében pozsonyi székhellyel Magyarországon is közegészségügyi bizottságot hozott létre a szünni nem akaró pestis járványok megfékezésére.²⁴ Mindezen intézkedések eredményeként 1714-től Bécsben és Ausztriában újabb pestises esteket már nem észleltek.²⁵ Sőt, a járvány ellen a Magyar Királyságban is egyre eredményesebben küzdöttek, de 1738-43 között még volt egy utolsó országos csapás, a délvidéki Bácskából és a Temességből kiindulva. Erdély továbbra is állandó veszélyhelyzetben volt a keleti és déli Kárpátok ellenőrizhetetlen rejtékútjain zajló illegális személy és áruforgalom miatt.²⁶ Történt ez mindannak ellenére, hogy az elrendelt záróvonalak átlépését a törvény halállal büntette.²⁷ Végül a hatóságok folyamatos és következetes küzdelmének eredményeként az 1740-es évek második felében már csak kisebb és eredményesen lokalizált góccok keletkeztek az északi, keleti és déli határokhoz közeli területeken. Végül 1750-től kezdődően, a primer prevenció szellemében, a védelem már az államhatárookra települhetett. Így 1750. január 23-án egy uralkodói rendelet arra hívta fel a figyelmet, hogy Lengyelországban, és a török oldalon, Havasalföldön és Moldáviában is járványok pusztítanak. Ezért a határterületi erdélyi megyékben és a temesvári körzetben a Török Birodalom felől érkezőket szigorúan ellenőrizni kell, hogy rendelkeznek-e azokkal az igazolásokkal, miszerint „a török határookra telepített erre a célra rendelt helyeken a személyekre vonatkozó vesztgári időt hitelt érdemlően kitöltötték, nemkülönben személyi holmijukat és portékáikat is megtisztították”.²⁸

¹⁹ Linzbauer X. F.: *Exercitus ad recuperandam Budam missus Dyssenteria vexatur* (A Buda visszafoglalására küldött hadsereget dysenteria kínozza) I. köt. 334.

²⁰ Linzbauer X. F.: *Kankheiten Anzeigung* (betegségek bejelentése) I. köt. 379.

²¹ Linzbauer X. F.: *Monumenta literaria Pestis ac Epidemiarum in Hungaria* (A pestis és más járványok írásos dokumentumai Magyarországon) I. köt. 381.

²² Linzbauer X. F.: *Pestis Cracovia in Polonia et Szegedini in Hungaria – Symptoma morbus huius precipua: Vomitus, sudor, exulcerationes tumorum (bubonum) pestilentialium.* (Lengyelországi pestis Krakkóban és magyarországi pestis Szegeden – nevezett betegség fő tünetei: hányás, izzadás, kifekélyesedő dögvészes duzzanatok vagyis bubók) I. köt. 390.

²³ Linzbauer X. F.: *Praeclusio Hungariae Peste contaminatae, per Regimen Infer. Austriae observata atque Regiae Cancellariae Hungarico-Aulicae communicata, abhinc vero universis Regni Comitatus notificata.* (Záróvonal a pestissel fertőzött Magyarország felé, elrendelte az alsó-ausztriai tartományi kormányzat, és kihirdette a magyar királyi udvari kancellária a királyság valamennyi vármegyéjének értesítésével) I. köt. 391.

²⁴ Linzbauer X. F.: *Ordo infectionis Carolus VI, Posonium infectum* (VI. Károly járványrendelete, Pozsonyt járvány sújtja) I. köt. 413-420.

²⁵ Linzbauer X. F.: *Pestis Viennae ac in Austria sopita* (Bécsben és Ausztriában megszűnt a pestis) I. köt. 561.

²⁶ Linzbauer X. F.: *Precautiones infectionis ob Pestem in Transylvania ac Banatu grassantem* (Óvintézkedések az Erdélyben és Bánságban pusztító pestis ellen) I. köt. 634-639.

²⁷ Linzbauer X. F.: *Poenam mortis transgressoribus linearum praecusoriarum* (Halálbüntetés a záróvonalakon áttörőkkel szemben) I. köt. 671.

²⁸ Linzbauer X. F.: *Epidemia in Valachia et Molavia* (Járványok Havasalföldön és Moldáviában) II. köt. 252. o.

Ettől kezdve vehették át a birodalmi határok valóban azt a járványügyi szerepet, amelyet már Marsigli is megelőlegezett a XVII-XVIII. század fordulóján.

Hatásos járványügyi védelem a birodalmi határokon

Jóllehet a szerződő felek a Karlócai békét a XX. cikkely szerint 25 éves időtartamra kötötték, a Habsburg Birodalom a számára kedvező katonai helyzetben 1716-18 között újabb szárazföldi hadjáratot indított a Balkánon. Ennek zárásaként a Pozsareváci békeszerződéssel a törökök a Temességről, Bosznia északi részéről, továbbá Olténiáról és a Szerb királyságról is kénytelenek voltak lemondani. Megjegyzendő azonban, hogy ezeket a területeket a Habsburgok a Belgrádi békében (1739) mind elveszítették. Járványügyi védelem szempontjából azonban a Karlócai béke mintájára pontosan kijelölt határok lehetőséget adtak a szomszédos területek személy- és áruforgalmának, továbbá a távolsági utazók és kereskedelem ellenőrzésére.

A létesítendő infrastruktúra közvetlenül adódott a tengeri kikötők vesztegzári rendje alapján. Trieszt és Fiume az Adrián szabad kikötői jogállásban részesült 1717-től, és egy újabb uralkodói rendelet 1719-ben a két kikötő vesztegzári rendszerének kialakítását is elrendelte.²⁹ Ennek a rendszernek a szárazföldi változatára egyértelmű bizonyíték a királyi helytartótanács szeptember 16-i rendelete, az „intézkedések a keleti pestis ellen”.³⁰ Második szakasza szerint „mindazon rendelkezések, amelyeket a [Velencei] Köztársaság, mint vesztegzári zárlatot már bevezetett a törökökkel szemben, Ő Császári felsége valamennyi kikötőben és a Tengeremelléken azonos módon rendeli el bevezetni és kötelezően alkalmazni”. A rendelet harmadik szakasza egyértelműen utal a balkáni forgalomra: „a török területekről szárazföldi úton érkező személyeket 3-hetes, a ragályt kevésbé felvevő árukat 4-hetes vesztegzár alá kell helyezni, miután előzetes szellőztetésük és tisztításuk és az ilyen esetekben esedékes elővizsgálatuk megtörtént, azonban a leginkább ragályozódó árukat kivétel nélkül vissza kell utasítani”. A negyedik szakasz értelmében „mindazon helyeken, ahol ez idő szerint vesztegzári épületek még nem állnának, ezeket haladéktalanul meg kell építeni, majd működőképes állapotban tartani”. A későbbiekben kiderült, hogy ilyen létesítmények felépítésének már a terve is diplomáciai feszültségekhez vezethetett. Ennek alapja végső soron a Karlócai békeszerződés 7. cikkelyére vezethető vissza, amely szerint a felek a kijelölt határok menték szabadon létesíthetnek új településeket, „ennek ürügyén azonban erődítmények nem emelhetők” [10]. Amikor a Habsburg járványvédelem 1757-ben csupán tervbe vette, hogy a Száva-menti Zsupenekben és a Duna egyik szigetén vesztegzári épületeket emelne, a Török Porta azonnal tiltakozott. Ennek hatására a Szlavón egészségügyi bizottság parancsot kapott arra, hogy „tervek sem készíthetők, és más előkészületek sem végezhetők, hanem mindent a status quo szerint kell hagyni, és az eddigi vesztegzári szabályokat kell alkalmazni”.³¹

Miután a szárazföldi forgalomban a határfolyók egyértelmű választóvonalat jelentettek, 1726-ban egy rendelet előírta, hogy „meghatározott átkelőhelyeket kell kijelölni, és minden más helyen az átkelést meg kell szüntetni a kompok eltávolításával, majd a kijelölt átkelőket kellő számú császári katonaság őrizze

²⁹ Linzbauer X, F.: *Tergestum et Flumen liberi Portus cum Contumaciae Institutis et Sanitatis Commissione* (Trieszt és Fiume szabad kikötők, vesztegzári intézettel és közegészségügyi bizottsággal) I. kötet, 587-588. o.

³⁰ Linzbauer X. F.: *Dispositiones contra Pestem in Oriente* (Intézkedések a keleti pestis ellen). II. köt. 3-4 o.

³¹ *Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 629. o. 1. sorszám.*

és szorgalmasan járőrözzenek a partok teljes hosszában”.³² A legszigorúbb határőrizet mellett sem lehetett azonban egy olyan veszélyt elhárítani, amely folyamatos fenyegetést jelentett. Erre az első hiteles bizonyítékunk Nádasdy Ferenc (1708-1783) levele 1766-os keltezéssel. Mint 1756-tól kinevezett horvát bán arra hívta fel a birodalmi kancellária figyelmét, hogy Boszniában a törökök a járványban elhaltak holttestét az Una határfolyóba dobják, ami a korabeli doktrína szerint súlyos fenyegetést jelentett. Ezért az udvari egészségügyi bizottság véleményének kikérése után az udvari haditanács az illetékes hadparancsnokságon keresztül a következőkre hívta fel a bán figyelmét. „Tegye meg a legalkalmasabb intézkedéseket, ha netán egy holttest a vízben lebegne, vagy úgy tűnik, hogy az innenső part felé sodródna, azt a legcsekélyebb időhalasztás nélkül hosszú rudakkal vagy más ilyen célra alkalmas eszközökkel, ügyelve a ragályozódás kivédésére, távolítsák el az innenső oldalról, hogy visszajusson a túlsó partra”.³³

A szárazföldi határőrizet olyan helyein, ahol természetes vízfolyás hiányában a határsértők bármely szakaszon megjelenhettek, indokolt esetben a katonaságnak tűzparancsa volt a feltartóztatásukra. Erről közvetett módon értesülhetünk egy 1730. november 30-án kiadott rendeletből, amely a járványveszélyt török oldalról mérsékeltnak minősíti. Következésképpen „az így előállott biztonság okán a végső szigorítás, vagyis célzott lövéseket leadni a határsértőkre ez idő szerint szükségtelennek ítéltetik”.³⁴ Az ilyen drákói intézkedések is hozzájárultak ahhoz, hogy az utolsó országos pestis járvány 1738-43 között zajlott a Magyar Királyságban. Ettől függetlenül kisebb-nagyobb pusztítással járó góccok még az 1760-as évek végéig is előfordultak, jellemzően a Temesi bánóságban és Szlavóniában. A határ mentén ezeket egyértelműen a fertőzést terjesztő emberek illegális belépése, illetve egyes áruféleségek csempészése okozta. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a határmenti lakosságnál jobban a terepviszonyokat és az átkelési lehetőségeket senki más nem ismerte. Jellemző esetről számolt be a bécsi kancellária utasítása a Szlavóniai egészségügyi bizottság részére 1753-ban. A tényállás szerint egy „zimonyi illetékességű Nicola Sztojadinovic nevű halász ... a vesztegzár megkerülésével 68 darab vidra-gereznát csempészett be, majd azt átadta egy Hagychiuro nevű görög kereskedőnek”. Sztojadinovicot büntetésül Péterváradra szállították „megvasalva”, és ott kezdte el az egy évi sáncmunkára kiszabott büntetését.³⁵ Pestises esetek a Királyságtól elkülönítve kormányzott Erdélyi nagyfejedelemségben még az 1700-as évek utolsó harmadában is előfordultak, ugyanis a Keleti- és Déli-Kárpátok mentén húzódó határok számtalan erdei rejtékútját lehetetlen volt biztonságosan ellenőrizni. Ezek az utakon a határsértés nem számított ritka eseménynek, amint az egyértelműen kiderül az erdélyi egészségügyi bizottságnak 1757-ben küldött utasításból. „Először is jóváhagyatik, hogy azok a személyek, akiket a hegyi ösvények tiltott használata, és a cordon-szabályok megsértése miatt ítélték el, miután az ottani tartományban jelenleg az erődökben sáncépítési munkák nem folynak, közmunkák végzésére rendelhetők”.³⁶

A fentiekhez hasonló szigorú járványügyi intézkedéseket a Birodalom egyáltalán nem alkalmazott az északi határokon, Podólia, Volhínia és Galícia irányába. Pestis szempontjából ez kevésbé fenyegetett

³² Linzbauer X. F.: *Ob Pestem in Turcica, trajectus in Fluminibus conreminis abrogandi* (Török területen a pestis miatt a határfolyókon való tiltott átkelésről). II. köt. 4.

³³ *Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 54. o. 10. sorszám.*

³⁴ Linzbauer X. F.: *Praecautiones on Luem et Pestem in Turcio grassantem* (Óvintézkedések a Török oldalon uralkodó dögvésszel és pestissel szemben) II- köt. 17.

³⁵ *Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 119. o. 12. tételszám.*

³⁶ *Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 630. o. 3. tételszám.*

terület volt egészen addig, amíg az 1768-74-es orosz-török háború hadmozdulatai erre a területre is kiterjedtek. Járvány ugyan még nem tört ki, de 1768-ban az udvari egészségügyi bizottság egy új jelenségre hívta fel a figyelmet. Az történt ugyanis, hogy egy görög kereskedő a déli és keleti török határon felállított védvonalat megkerülve akart a Török Birodalomból Lengyelországon keresztül bejutni Magyarországra, és innen tovább az örökös tartományokba. Az udvari egészségügyi bizottság az esetről feljegyzést küldött a birodalmi kancelláriának, amelynek nyomán a kancellária külön császári utasítást adott ki.³⁷ Ennek ténymegállapító része szerint „pestis behozatalára nemcsak Lengyelországon keresztül az örökös tartományokba érkező török alattvalók, vagy a Török Birodalomból érkező más személyek esetében kell gondolni, hanem a lengyel alattvalók esetében is indokolt a félelem, hiszen ez utóbbiak a török alattvalókkal anélkül érintkeznek, hogy azok előzetesen vesztégzárban lettek volna”. Következésképpen a biztonságot az teremtené meg, ha Lengyelország járványügyi védelmet rendelne el Oroszországgal és a Török Birodalommal határos területein. „Amennyiben azonban Lengyelország haladéktalanul nem intézkednék, akkor a Lengyelországból az örökös tartományaimba belépő személyek és áruk tekintetében ugyanolyan eljárást kell bevezetni, mint ahogyan azt Oroszország alkalmazza a lengyelekkel szemben, és előbb vagy utóbb maguk a lengyelek is erre fognak kényszerülni a Török területekkel határos vidékeiken”. Végezetül „amennyiben Lengyelország bevezetné a vesztégzár alkalmazását, akkor is szükség lesz azoknak az itteni határszakaszoknak a megjelölésére, amelyeken leginkább megakadályozható a határmenti csempészet folytatása”.

Miután Lengyelország végül is nem tett hatásos intézkedéseket, a Habsburg Birodalom felállította a határozott saját területeinek védelmére. Eredményességéről az udvari egészségügyi bizottság egy „pro memoria” felterjesztésben számolt be 1770. október 20.-án az udvari kancelláriának. „Lengyelországgal szemben a Magyarországon és Sziléziában végrehajtott intézkedések a határokon dülő pestises vész feltartóztatására, továbbá a helyben létesített vesztégintézetek, egészségügyi záróvonalak, és más gondoskodások, amelyek az 1770. január 2-án kiadott cs. kir. egészségügyi szabályzat legnagyobb szigorával kerültek bevezetésre, a jó Isten támogatásával, de egyedül ezeknek köszönhetően az országok részére olyan biztonságot teremtettek, hogy az innenső oldalon a cs. kir. örökös tartományokban ez idő szerint a betegségnek semmilyen betörése nem történt.” Különben a hivatkozott „1770. január 2-án kiadott szabályzat” a *Hauptsanitätsnormativ*, vagyis a birodalmi főszabályzat volt, amely a Magyar Királyságban is hatályba lépett *Generale Normativum in Re Sanitatis* címen 1770. október 4-én. A fenti szöveg a járványvédelmi intézkedések eredményességén túl azt is igazolta, hogy több évszázad tapasztalati bölcsessége, pontos nyomvonalon meghatározott és védhető politikai határok mentén, képes volt a rettegett „fekete halál” legyőzésére.

³⁷ Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA): Császári utasítás a lengyel határon bevezetendő járványvédelmi intézkedésekről. Noten von der Sanitäts-Hofdeputation ad Hofkanzley 1764-1775. Fasc. 3. 259.

Irodalomjegyzék

Acsády, Ignác: A karloviczi béke története, 1699. Budapest, 1899. Értekezések a Történelmi Tudományok köréből. 18. Bd. Budapest 1900, 274-352. o.

Balázs P.: A tengerészeti egészségügy kezdetei a Magyar Királyságban – Szabályzatok a XVIII. században. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest. 2019. 448-460.

Corpus Juris Hungarici (CD-ROM változat). KJK-Kerszöv, Budapest, 2000. január 1. (a továbbiakban a történelmi jogszabályok külön forrás megjelölése nélkül ebből a műből származnak).

F. Molnár, Mónika: Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701). ELTE, BTK, 2009. Doktori értekezés. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fmolnar/phdmolnar.pdf>

Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA): Császári utasítás a lengyel határon bevezetendő járványvédelmi intézkedésekről. Noten von der Sanitäts-Hofdeputation ad Hofkanzley 1764-1775. Fasc. 3. 259.

Instrumentum Pacis Caesareo-Ottomanicum 1699. január 26. Latin nyelvű hiteles másolat. Magyar Országos Levéltár (MOL) E-142, Acta publica (1527-1873), Fasciculus 45, No. 8.

Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 629. o. 1. sorszám.

Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 54. o. 10. sorszám.

Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 119. o. 12. tételszám.

Kriegsarchiv, das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606-1775) Sanitätsprotokolle 1738-1775 fasc. 3. II. kötet, 630. o. 3. tételszám.

Lesky, E. – Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Archiv für österreichische Geschichte 1959; 122 (1). 44–57. o.

Linzbauer X, F.: Tergestum et Flumen liberi Portus cum Contumaciae Institutis et Sanita-tis Commissione (Trieszt és Fiume szabad kikötők, vesztegzári intézettel és közegészség-ügyi bizottsággal) I. kötet, 587-588. o. (továbbiakban Linzbauer X. F. a kötet és oldalszám feltüntetésével). A latin-német vegyes nyelvű anyagokból a fordításokat a szerző készítette.

Linzbauer X. F.: Buda a turcis reoccupata, hi peste vexantur (Budát visszafoglaltuk a törököktől, akik pestistől szenvednek) I. köt. 334.

Linzbauer X. F.: Dispositiones contra Pestem in Oriente (Intézkedések a keleti pestis ellen). II. köt. 3-4 o.

Linzbauer X. F.: Emptio et venditio lectisterniorum et vestimentorum infectorum inhibita. Pestis in pagis circum Viennam perdurans (Tilos a fertőzött ágyneműk és ruhák adásvétele. Állandósult pestis járvány a Bécs körüli falvakban) In: Codex Saniterio-medicinalis Hungariae. – Buda, 1852–61, I. kötet, 331. o.

Linzbauer X. F.: Epidemia in Valachia et Molavia (Járványok Havasalföldön és Moldáviában) II. köt. 252. o.

Linzbauer X. F.: *Exercitus ad recuperandam Budam missus Dyssenteria vexatur* (A Buda visszafoglalására küldött hadsereget dysenteria kínozza) I. köt. 334.

Linzbauer X. F.: *Infections-patent wegen deren so aus Hungarn in Oesterreich reisen* (Jár-ványrendelet azok miatt, akik Magyarországról Ausztriába utaznak). I. köt. 335-336. o.

Linzbauer X. F.: *Kankheiten Anzeigung* (betegségek bejelentése) I. köt. 379.

Linzbauer X. F.: *Monumenta literaria Pestis ac Epidemiarum in Hungaria* (A pestis és más járványok írásos dokumentumai Magyarországon) I. köt. 381.

Linzbauer X. F.: *Monumentum literarium febris petechialis Posoni vigentis* (Irodalmi hivatkozások a Pozsonyban uralkodó kiütéses lázról) I. köt. 333. o.

Linzbauer X. F.: *Ob Pestem in Turcica, trajectus in Fluminibus conreminis abrogandi* (Török területen a pestis miatt a határfolyókon való tiltott átkelésről). II. köt. 4.

Linzbauer X. F.: *Ordo infectionis Carolus VI, Posonium infectum* (VI. Károly járványrendelete, Pozsonyt járvány sújtja) I. köt. 413-420.

Linzbauer X. F.: *Pestis Cracovia in Polonia et Szegedini in Hungaria – Symptoma morbus huius precipua: Vomitus, sudor, exulcerationes tumorum (bubonum) pestilentialium.* (Lengyelországi pestis Krakkóban és magyarországi pestis Szegeden – nevezett betegség fő tünetei: hányás, izzadás, kifekélyesedő dögvészes duzzanatok vagyis bubók) I. köt. 390.

Linzbauer X. F.: *Pestis Vienna ac in Austria sopita* (Bécsben és Ausztriában megszűnt a pestis) I. köt. 561.

Linzbauer X. F.: *Poenam mortis transgressoribus linearum praeclusoriarum* (Halálbüntetés a záróvonalakon áttörőkkel szemben) I. köt. 671.

Linzbauer X. F.: *Praecautiones on Luem et Pestem in Turcio grassantem* (Óvintézkedések a Török oldalon uralkodó dögvésszel és pestissel szemben) II- köt. 17.

Linzbauer X. F.: *Praeclusio Hungariae Peste contaminatae, per Regimen Infer. Austriae observata atque Regiae Cancellariae Hungarico-Aulicae communicata, abhinc vero universis Regni Comitatus notoficata.* (Záróvonal a pestissel fertőzött Magyarország felé, elrendelte az alsó-ausztriai tartományi kormányzat, és kihirdette a magyar királyi udvari kancellária a királyság valamennyi vármegyéjének értesítésével) I. köt. 391.

Linzbauer X. F.: *Praeclusiones limitum Hungariae ob Pestem Budae et Pestini et in vicinia grassantem.* (Magyarországi záróvonalak a Budán és Pesten, illetve ezek szomszédságában pusztító pestis-járvány miatt) I. köt. 371-378.

Linzbauer X. F.: *Precautiones obtutu pestis* (Pestis elleni védőintézkedésekről) I. köt. 337-338. o.

Linzbauer X. F.: *Precautiones infectionis ob Pestem in Transylvania ac Banatu grassantem* (Óvintézkedések az Erdélyben és Bánságban pusztító pestis ellen) I. köt. 634-639.

Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. I. köt. 404-405. o.

Popovic, M. R.: *Der Friede von Karlowitz (1699).* Padeborn/Deutschland, Europäischer Geschichtsverlag, 2015. 53. o. (Nachdruck des Originals 1893).

Sinkovics István (szerk): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790. Budapest, Tan-könyvkiadó, 1968. II. köt. 690-700. o.

Szita László – Gerhard Seewann (szerk): A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698-1699. Pécs, Gálos kiadó, 1999, 213-224.

Tóth, I. Gy.: A karlócai béke, 1699. Rubiconline, 2019; 11. http://rubicon.hu/magyar/oldalak/karlocai_beke_1699

Unger, Mátyás (szerk.): Történelmi olvasókönyv III. Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához. Budapest, Tankönyvkiadó, 1974. 301-303.